

Lerums Naturskyddsförenings synpunkter på förhållandena vid Hillefors i Säveån

Orientering

Hillefors ligger centralt i den numera sammanhängande sträckan av två naturreservat utmed Säveån mellan Floda och Kastenhof. Sträckan mellan Floda och Knavra bro är det för närvarande av besökande allmänhet mest frekventerade naturområdet i Lerums kommun. För dessa besökare är helhetsmiljön vid Hillefors av stor betydelse som speciell replipunkt och förmedlare av kunskap om Säveåns kulturella betydelse utöver naturvärdet i form av rinnande vatten, vegetation och fågelliv. De viktiga komponenterna i denna helhetsmiljö vid Hillefors är

- Grynkvaren
- Dämnet med den uppdämda lugnvattenytan
- Kraftverket
- Fågellivet

Allmän beskrivning

Säveån som helhet med biflöden kännetecknas av stor variation med många strömvattensträckor avbrutna av stora sjöar och smärre lugnvatten. Omgivningarna varierar starkt med barr- och ädellövskogar, betesmarker och uppodlade slätter. Variationsrikedomen i kombination med Västsveriges milda klimat gör ån till en av de atrikaste i landet. Säveån betecknas som ett av Sveriges värdefullaste vattendrag.

De rika naturförhållandena gjorde att åsträckan nedströms Floda och förbi Hillefors avsattes som naturreservat redan 1973. År 2012 förlängdes reservatet ner mot Lerum. Säveåreservatet är mycket populärt med många besökare särskilt under vår och sommar. Nyligen har vandringslederna förbättrats för att underlätta tillgängligheten.

Utmed ån finns ett flertal lämningar efter kvarnar, sågar och tidiga industriella anläggningar, som alla drevs av det strömmande vattnet. Vid Hillefors anlades Hillefors Grynkvärn kring år 1900. Ett drygt 2,5 meter högt dämme byggdes tvärs över ån och en kvarndamm med lugnvatten bildades ovanför. En kvarnränna leder vatten från dammluckorna fram till kvarnens turbiner. År 1947 anlade kvarnen eget kraftverk vid åns andra sida med en separat vattenränna från dammen. Anläggningarna visar tydligt hur småskaligt och lokalt Sverige var innan vårt nutida storskaliga samhälle slog igenom under andra halvan av 1900-talet.

Grynkvaren var i drift till 1988. Den ägs nu av Lerums kommun och arrenderas av Hillefors Grynkvärns Museiförening. Kraftverket inklusive dämnet och kvarnens ränna ägs av Lerum Fjärrvärme, som enligt vattendom ska leverera vatten till kvarnturbinerna vid behov. Kvarnen inklusive kvarnrännan blev byggnadsminne i början av 1990-talet.

Dämnet och kraftverket vid Hillefors är ett vandringshinder för åns fiskar. Till de arter som särskilt drabbas hör lax, ål och havsnejonöga. En del tar sig dock förbi ibland eftersom de även finns uppströms. Dämmets lugnvatten har betydelse för fiskens tillgång på föda.

Laxen är den fisk som prioriteras mest. För den och övriga fiskar har nu fiskväg ordnats förbi Hedefors kraftverk. Enligt vattendom är då även Hillefors kraftverk skyldigt anlägga fiskväg så att laxen når bra leksträckor med strömmande vatten även mellan Hillefors och Floda.

Ålen söker sig som ung från Atlanten upp till åns lugna djuphålur och dyiga sjöbottnar för sin tillväxt. Havsnejonöga går upp och leker i åns strömmande vatten men ynglen lever sedan i lugnvattens djuphålur. Som vuxen på väg nedströms dödas ål och nejonöga i stor omfattning i kraftverksturbinerna. Vid Hedefors har därför ett finmaskigt galler installerats.

Fågellivet

Särskilt uppmärksammade fågelarter i Sävåreservatet är kungsfiskare, forsärla och strömstare.

Kungsfiskaren förekommer från Skåne upp till södra Dalarna och Gästrikland, förutom på Öland och Gotland. Beståndet varierar kraftigt mellan åren som en följd av vintrarnas stränghet. Häckar i Sävåreservatet.

Forsärlan förekommer i hela Sverige, förutom på Öland och Gotland och har sin tyngdpunkt i de sydvästra delarna. Häckar med flera par i Sävåreservatet.

Strömstaren förekommer i hela Sverige förutom på Öland och Gotland och har sin tyngdpunkt i de nordvästra delarna. Häckar med flera par i Sävåreservatet.

Förutom de tre särskilt beskrivna arterna är Sävån en mycket viktig övervintringsplatser för knipa, storskrake, vigg, knölsvan, sångsvan, kanadagås, smådopping, häger, rörhöna, sothöna och salskrake med flera. Uppräknade arter gäller hela Sävån mellan Floda och Hedefors, vilket inkluderar de viktiga övervintringsområdena med lugnvatten Garverihöljan, Kusebacka hölja, Hillefors damm och Hedefors damm.

Förhållandena för Sävåns fågelliv är särskilt gynnsamma vid Hillefors. Här sågs kommunens första häckande strömstare och forsärla bygga bo i dämmets stenfundament. Forsärlan flyger över både över lugnvattnet och strömmen nedanför för att äta. I strömmen håller även strömstaren till. Kungsfiskaren håller gärna till vid Hilleforsdammen, troligen för att fiska i lugnvattnet.

Fågelgruppen inom Lerums Naturskyddsförening har sedan 1969 deltagit i Internationella Sjöfågelräkningen som har utförts i januari varje år sedan 1967. Zoologiska institutionen i Lund har konstaterat att bland flera hundra i inlandet inventerade övervintringsplatser för änder, är det bara två som överträffar Sävån.

Sävån mellan Floda och Lerum räknas som ett av de värdefullaste övervintringsområdena i Västsveriges inland, vilket finns dokumenterat i ett flertal olika underlag, bland annat Södra Älvsborgs Ornitologiska Förening 1976 och 1991 samt Sveriges Ornitologiska Förening/Svenska Naturskyddsföreningen 1985. Naturvårdsverket klassade Sävån 1977 som nationellt betydelsefull för övervintrande gräsand och vigg.

Länsstyrelsen i Älvsborgs län beskrev Sävån i publikationen "Natur i Älvsborgs Län-Inventering och handlingsprogram" 1976 och konstaterade:
"Höljorna och dammarna är viktiga övervintringsplatser för sjöfåglar i Sävån. Under räkningar i januari har antalet legat mellan 1000-2000 fåglar."

Formella skydd

- Sävån vid Hillefors omfattas av skydd enligt Natura 2000, habitatdirektivet.
- Samma område är skyddat som naturreservat.
- Ett bredare område längs Sävån är riksintresse naturvård
- Ett bredare område längs Sävån är riksintresse kulturmiljövård.
- Hillefors grynkvarn och kvarnrännan är skyddade som byggnadsminne.

Praktiska omständigheter och förutsättningar

- Hillefors kraftverk är byggt 1947 och upprustat 1988. Effekten är 160 kW och fallhöjden 2,8 meter. Årsproduktionen 1 000 000 kWh. Kraftverket tar i anspråk en begränsad del av flödet i Sävån utom vid mycket låg vattenföring.
- I den dom som gäller kraftverket i Hillefors finns ett åläggande att installera fiskväg. I samband med att fiskvandringssvågen (omløpet) vid Hedefors kraftverk byggdes bestämdes att fiskvandringssvågen även vid Hillefors nu måste utföras.
- Enligt EU:s vattendirektiv ska alla vattendrag genom successiva förbättringsåtgärder på sikt uppnå god bevarandestatus. Vandringshinder för fisk är modifieringar av förhållandena som förhindrar att god bevarandestatus uppnås.
- Bland de naturtyper och arter som särskilt ska skyddas och gynnas i Sävåns Natura 2000-område finns det för Sävån specifika laxbeståndet. Laxen har behov av att nå upp till lämpliga lekbottnar, vilket är ett av motiven bakom behoven av fiskvägar i Hedefors och Hillefors.

I tolkningen av kraven i EU:s Vattendirektiv om att uppnå god bevarandestatus brukar numera hänvisas till den så kallade Weserdomen i EU-domstolen. Innebörden i domen är enligt Naturskyddsföreningens jurist (i Sveriges Natur 4/2016) att nationella domstolar inte får släppa fram åtgärder som kan försämra vattnets status eller äventyra en förbättring av statusen. Den utförda fiskvandringssvågen i Hedefors och planerade fiskvandringssvågen vid Hillefors är förbättrande åtgärder för att uppnå god bevarandestatus i Sävån.

Tillgängliga alternativ i Hillefors

Det finns åtminstone tre huvudalternativ för hantering av vatten- och miljöförhållandena i Hillefors.

1. Inte göra något alls, dvs bibehålla nuvarande förhållanden. Alternativet uppfyller inte vattendirektivets krav på förbättring av bevarandestatus och det rättsliga åliggandet om fiskvandringssväg.
2. Anordna fiskvandringssväg i form av omlöp i lämplig utformning med bibehållande av uppdamningen. Kraftverket kan drivas vidare eller stängas. Grynkvarnens turbinränna kan få vatten vid behov enligt vattendomen.
3. Riva dammen eller ta bort dammluckorna. Kraftverket måste stängas och Grynkvarnens turbinränna kan inte användas i nuvarande utformning. Hillefordsdammens lugnvatten ersätts av en strömsträcka.

Alternativ 1 är uteslutet med hänsyn till åtagandet om fiskväg och kravet att förbättra Säveåns bevarandestatus.

Alternativ 2 uppfyller kravet om fiskvandringssväg och förbättring av Säveåns bevarandestatus med hänsyn till fiskfaunan utan att riskera skador på bevarandestatusen i övriga hänseenden, dvs vatten till Grynkvarnen, fågellivet, övrig naturmiljö och den pedagogiska helhetsmiljön för besökare. Alternativ 2 innebär även möjlig fortsatt drift av kraftverket.

Alternativ 3 uppfyller kravet om fiskvandringssväg och förbättring av Säveåns bevarandestatus med hänsyn till fiskfauna. Däremot innebär alternativ 3 ingrepp i den nuvarande naturmiljön, försämring för fågellivet, ingrepp i den byggnadsminnesskyddade Grynkvarnen och ingrepp i helhetsmiljö såväl fysiskt som pedagogiskt till nackdel för rekreationsintresset.

Sammanfattningsvis hävdar Lerums Naturskyddsförening bestämt att alternativ 2 ska väljas och att den beslutade fiskvandringssvägen utförs utan dröjsmål.

För Lerums Naturskyddsförening
Olov Holmstrand
ordförande